

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE REFORMATĂ**

**Posibilități de apropiere
în practica Bisericilor din Transilvania**

TEZĂ DE DOCTORAT

Coordonator:

Prof. Dr. MOLNÁR JÁNOS

**Doctorand,
LUKACS OLGA**

**CLUJ NAPOCA
2016**

INTRODUCERE

De secole în Transilvania au trăit și trăiesc în continuare împreună români, maghiari, sași, evrei și pe lângă acestea alte etnii mai mici. Această zonă este caracterizată de o istorie comună de peste o mie de ani, de grupuri etnice, culte și de varietatea culturală a acestora.

Pe parcursul ultimului mileniu Transilvania a aparținut diferitelor formațiuni statale, și ca rezultat și a acestui fapt relațiile seculare ale diferitelor etnii și culte au fost caracterizate de colaborări durabile, dar și de dese conflicte, represalii reciproce și de tensiuni de război. Colaborarea a fost alimentată de interesele comune ale dezvoltării economico-sociale și de apartenența creștină comună, pe când conflictele au fost caracterizate de dezavantaje culturale și sociale, respectiv asuprire religioasă.

Ca și rezultat al intereselor contrare s-au născut perspectivele istorice și explicațiile contradictorii, iar ca și rezultat al acestui fapt, istoria scrisă de diferitele culte are o poziție particulară în aprecierea și judecarea evenimentelor din trecut. Istoriografia are un rol semnificativ în formarea confruntărilor și a opozițiilor.

Astfel, în Transilvania se poate aplica în mod direct ca și asumare a obligațiilor de către bisericile din Transilvania ideea formulată în punctul 3. al Chartei Ecumenice: „trebuie să prelucrăm istoria bisericilor împreună, în spiritul evangheliei. Această istorie este caracterizată de multe experiențe bune, dar nu lipsesc din ea tensiunile, dușmăniile, și nici confruntările armate. În schimb, pentru înțelegerea „viziunii istorice distincte a altora” (împreună cu evenimentele pozitive, respectiv cu cele dureroase aferente) este la fel de importantă cunoașterea istoriei locale trăite și înțelese în mod diferit, ca și ocupația legată de perspectiva istorică extinsă pentru toate națiile conviețuitoare.

Urmându-ne convingerea personală – și pe baza experiențelor dobândite ca și colaborator științific în proiectul de șapte ani Healing of Memories (HoM) – Vindecarea amintirilor -, am dorit să prezentăm, aplicând criteriile științifice, acel punct central al bisericilor conviețuitoare în Transilvania, care pe parcursul secolelor au dat naștere la dușmănie între membrii acestora, și afronturile trăite au fost invocate pe parcursul a mai multor generații, respectiv acestea au culminat cu altele noi.

La scrierea lucrării am parcurs relațiile, legăturile bisericii medievale în primul rând prin metoda propagată de HoM și am parcurs prin mai multe decenii etapele dezvoltării istorice a unor culte, evidențiind evoluția, competiția relațiilor de putere ale cultelor, punând accent pe evenimentele cu care „au provocat răni” unii altora. Totodată am prezentat pe epoci

și acele inițiative, care au încercat să estompeze rănilor provocate de ruptură, căutând punctele de legătură, care ajută la apropiere.

Pe parcursul lucrării ne-am străduit să aducem în sinteză literatura care se referă la această temă și să prezentăm într-o nouă lumină unele evenimente. Ne-am străduit să prezentăm în mod judicios punctul de vedere a „celeilalte” părți „lezate” privind istoria, și prin aceasta să „împărtășim” durerea noastră, prin „parcurgerea împreună” a perspectivei fiecăruia privind istoria.

În lucrare este prezentat proiectul Healing of Memories, pentru a putea face cunoscute rezultatele obținute. Pe parcursul colectării datelor, cercetând viitoarele posibilități de conviețuire am interogat 283 de tineri privind posibilitate colaborării, conlucrării bisericilor, modalitatea acesteia, rezultatele chestionarului fiind apreciate în ultimul capitol al lucrării.

Dorim ca această lucrare să fie însoțită de binecuvântare, și să fie un adevărat ajutor științific, respectiv un ajutor pentru apropiere ecumenică a cititorilor ei.

CAPITOLUL 1

BISERICILE DIN TRANSILVANIA PÂNĂ LA PERIOADA REFORMEI

La prezentarea temei noastre considerăm importantă schițarea acelor evenimente, care au contribuit la luarea unei decizii a maghiarilor în problema ”Roma sau Bizanțul”. Pentru început, considerăm a fi necesară evidențierea faptului că în secolul 10 cele două orientări au aparținut încă bisericii unitare, deși de două secole deja se contura faptul că între cele două rituri mai devreme sau mai târziu se poate produce o ruptură. Privind convertirea maghiarilor la creștinătate în acest context este clar pentru noi că decizia finală dintre cele două orientări a fost una politică, dar în primele secole, după înființarea statului, ambele rituri au fost prezente în practica bisericii maghiare. Istoria leagă preluarea creștinătății apusene și aderarea la comunitatea statelor apusene creștine de principele Géza și de Szent István. Imaginea formată despre Szent István și epoca sa deseori tratează unilateral impactul apusean, și este mai puțin atentă la datele care arată supraviețuirea bisericii și culturii răsăritene între maghiari.

Ca și o rezumare a acestei epoci putem constata că în mod paradoxal chiar cu desființarea mănăstirilor grecești din epoca Árpád și în paralel cu decăderea culturii grecești în Ungaria, a început invazia și stabilirea unor popoare cu tradiții răsăritene (de exemplu:

români, rușii, mai târziu sârbii, ba mai mult grecii) în zona mărginașă răsăriteană și sudică a țării, ceea ce a asigurat – cel puțin pe teritoriile locuite de ei – supraviețuirea culturii ortodoxe grecești. Din cauza obiectivelor politice tot mai mult a intrat pe primul plan ceremonia latină.¹ Totuși, regii de la casa regală Árpád au tratat cu lejeritate restrângerea datorită conjuncturii istorice a creștinilor cu ritualuri răsăritene și faptul să nu grăbească cu forța această restrângere. Datele sporadice care au rămas arată că Bizanțul și cultura și religia oferită de acesta au avut un rol esențial în dezvoltarea Ungariei medievale și a Transilvaniei, efectul acestuia însă nu trebuie nici supraaprecia, nici subevalua.²

În perioada regilor din Casa regală Anjou a început construirea administrației, prima dată în zonele unde domnea regele András. Regele Lajos I a fost un domnitor cu interese religioase exprese, a tins la catolicizarea românilor cu credință răsăriteană. Atunci când orașele au început să aibă un rol tot mai mare, s-a format o nouă clasă politică conducătoare în rândul sașilor patricieni, care a contribuit la formarea uniunii dintre coloniștii sași.

Pe vremea arhiepiscopului Bakócz a răbufnit revolta țărănească a lui Dózsa György. În această perioadă relațiile dintre cele două decanate și arhiepiscopul din Esztergom au ajuns în impas. Din 1521 răspândirea reformei a direcționat în altă parte problema independenței nu numai a decanatelor din Sibiu și din Țara Bârsei, ci și a celorlalte capituluri săsești.³

Începând cu secolul al 14-lea numărul locuitorilor de etnie română din Transilvania a crescut, dar aceștia nu dispuneau de reprezentanță politică proprie, cauza acesteia putând fi explicată prin lipsa elitei. Regatul Maghiar a blocat formarea unei elite ortodoxe române privilegiate.

Națiunea maghiară a avut cel mai important rol în uniunea orânduirilor (*natio hungarica*). Această orânduire era formată din nobilimea maghiară, din proprietarii de pământuri și din armata celor șapte comitate din centrul Transilvaniei. În scaunele secuiești a trăit populație de limba maghiară, privilegiile acestora datorându-se rolului acestora de protejare a granițelor.

Până la sfârșitul secolului al 15-lea aveau drept de ședere în Transilvania „episcopii călători” care și-au părăsit sediul original, desigur, ei nu au avut atribuții bine definite.

Prin această situație de incertitudine a Bisericii Ortodoxe transilvănene se poate explica faptul că episcopii din *Ungrovlahia* (Țara Românească) până la sfârșitul secolului 14

¹ Pirigy István: *Görög katolikusok Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek, [Greco-catolici în Ungaria. Cărți de cercetare a minorităților]* Budapesta, Editura Lucidus, 2007, 133 – 134.

² Cf. Komáromi: op.cit. 221.

³ Philippi: op.cit. 103.

au avut titlul de „ierarhi ai Ungariei și ai regiunii muntoase”. Consolidarea Bisericii Ortodoxe transilvănene s-a putut observa prin așezarea episcopilor ortodocși la Sas-Feleac; lista nominală a acestora este cunoscută de la sfârșitul secolului al 15-lea.

Modificarea simțitoare survenită în legătură cu ortodoxia transilvăneană și cea din Ungaria a fost adusă de către convenția - care a avut ca obiect uniunea - din cadrul Sinodului de la Ferrara-Florența (1438-1439), al cărui rezultat unional va fi tangibil în secolul al 17-lea. Acest eveniment important va fi tratat mai târziu în lucrare. În lumina tendinței unionale a sinodului regalitatea catolică ungară a devenit mai deschisă față de ierarhii ortodocși, deși și în continuare i-a numit „schismatici”.

CAPITOLUL 2

SPIRITUALITATEA REFORMEI ȘI ÎNFIINȚAREA NOILOR BISERICI

Conflictul reformato-luteran nu se poate delimita de însuși reforma. Reformatorii s-au luptat pentru dogmele din Biblie pe care le-au considerat adevărate, fără a lua în considerare dacă aceste adevăruri au fost sau nu acceptate de către Biserica Catolică, de anabapțiști sau de colegii lor reformatori. Cea mai contradictorie învățătură a celor două curente s-a conturat în jurul problemelor legate de esența împărtășaniei. Acest fapt explică apariția conflictului dintre curentul din Germania și cel din Elveția, și consecvența reprezentanților ambelor părți în protejarea punctelor de vedere proprii. Dezbaterile cele mai vehemente erau legate de predica „hoc est corpus meum”⁴. Manifestările irenice (de reconciliere între culte) din zorii reformei: colocviul de la Marburg din 1529, Confessio Augustana (confesiunea Augustană) și „philippismul”; în privința punctelor de vedere dogmatice o mare importanță o are Confessio Augustana - astfel și efectul direct al lui Philipp Melancton - al cărui efect poate fi urmărit și în cazul învățătorilor bisericești luterani și reformați din Transilvania; Concordia din Wittenberg din 1536 și Consensus Tigurinus din 1546.

Dezbaterile reformatorilor legate de împărtășanie pot caracteriza foarte elocvent gândirea teologică din timpul reformei. În paralel cu observarea tuturor valorilor acestei

⁴ Buzogány Dezső: Melancton úrvacsorátana levelei alapján [*Învățăturile legate de împărtășanie, pe baza scrisorilor lui Melancton*], in *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* [*Caiete privind istoria religiei Reformate Transilvănene*], Budapesta, 1999, 17.

ideologii se pot observa și câteva limite, pe care aceștia le-a preluat ca moștenire și de care nu s-a putut debarasa complet. Dialogul din zorii reformei dintre catolicii și protestanții de pe teritoriul german, care a fost inițiat în anii 1540 de către împăratul Carol al V.-lea a rămas fără rezultat.

Revoluția socială a reformei, având o uriașă putere și în Transilvania, în scurt timp a subminat organizația bisericească catolică. În aceasta un rol important a jucat și criza tragică a statului ungar începută în 1526. Reforma a apărut înainte de fărâmițarea țării, dar extinderea acesteia nu a putut fi blocată nici de catastrofele ulterioare, nici de schimbările politice.

Pe perioada principatului domnitorului unitarian János Zsigmond puterea politică s-a concentrat în mâinile protestanților, în această perioadă s-au întărit, solidificat congregațiile și organizațiile care urmau căile de reformare. După moartea sa la conducerea țării a ajuns un domnitor catolic, și din acest moment a început în Transilvania era „recatolicizării”.

În ceea ce privește viața creștină din secolul al 16-lea, în decursul a câteva decenii cele mai importante orașe au devenit aproape în totalitate protestante. Orașele săsești s-au alăturat direcției lui Luther; Clujul prima dată a devenit luteran, apoi calvinist și în sfârșit unitarian. Alba-Iulia a devenit centru calvinist, respectiv unitarian. Regiunea Târnavelor a devenit unitariană, pe când în regiunile dintre Oradea și Șimleul Silvaniei, Cluj și Turda, Aiud și Alba-Iulia, conform documentelor iezuite din acea vreme, abia au mai rămas catolici.⁵ În general satele, pe baza cuius regio eius religio, urmau schimbarea de religie a aristocraților; aceasta fiind explicația faptului că zone întregi au trecut la o anumită religie. În Transilvania, datorită celor trei direcții generale de reînnoire a credinței a apărut o reală anarhie religioasă, cea luterană, cea elvețiană (în cadrul acesteia prima dată cea zwingliană, mai apoi cea calvinistă) și cea unitariană luptându-se atât împotriva religiei vechi, cât și unul față de celălalt.⁶ Însuși domnitorul János Zsigmond a fost obligat să ia în discuție rezolvarea conflictelor religioase. Ordinea principelui a început cu hotărârea adunării naționale din Sighișoara din 1564. Cel mai grav conflict confesional atât din punct de vedere al unității reformei, cât și a păcii transilvănene din secolul al 16-lea a apărut în lupta dintre trinitarieni și antitrinitarieni. Prin căutarea unității, cele trei dezbateri transilvănene din 1566 și însuși sinodul a intrat în lupta acelor două fronturi teologice europene, care de la activitatea lui Servet s-a extins de la Geneva până în Polonia.

⁵ Balázs *et al.*: op.cit. 434–438.

⁶ Bíró Sándor, Bucsay Mihály: *A Magyar Református Egyház története [Istoria Bisericii Reformate Maghiare]*, Sárospatak, 1995, 55–71.

În mod paradoxal, consolidarea cadrului organizatoric independent al Bisericii Unitariene a fost ajutată de către legile elaborate în timpul lui Báthory István, care însă limitau drepturile episcopului.

Statutul juridic față de reformați este reglementat de către adunarea națională din 1577 de la Turda, unde superintendentul reformat Thordai András a primit dreptul ca să facă vizite în toată țara.

Adunarea națională din 1568 de la Turda a recunoscut libertatea confesională.⁷ La cele patru religii recunoscute (cea romano-catolică, luterană, calvinistă și unitariană) s-a adăugat și ortodoxia, ca și curent religios tolerat.

La începutul secolului al 17-lea situația a ajuns într-un punct de echilibru relativ datorită faptului că nobilimea maghiară și cetățenii orașelor în mare parte s-au alăturat credinței reformate ale lui Calvin, pe care – organizată într-un cadru bisericesc solid – încet cu încetul a consolidat-o într-o religie statală cu ajutorul unor domnitori aleși din rândurile sale.⁸

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL REFORMEI

Până la mijlocul secolului al 16-lea, la societatea română din Transilvania a ajuns foarte puțin din efectul umanismului și a renașterii. Acest fapt poate fi explicat, parțial, prin faptul că românii nu au avut o asemenea elită socială, care ar fi putut să îi reprezinte, respectiv care să fi avut interese semnificative în conducerea statului, pe de altă parte nu au avut asemenea resurse materiale și financiare, care le-ar fi permis tipărirea în multe exemplare a diverselor cărți.

Cooptarea românilor transilvăneni în reformă a făcut parte dintr-un plan mai mare, plan care a vizat Biserica Răsăriteană, Ortodoxă.⁹

⁷ Vezi Balázs Mihály: A hit hallásból lézön. Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben [*Credința se face din auzite. Consemnări pentru instituționalizarea celor patru confesiuni cunoscute în Transilvania*], in *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére [Studii în memoria lui Szakály Ferenc]*, Budapesta, 2002, 51–73.

⁸ Sebestyén Mihály: *Erdélyi Fejedelmek [Principii Transilvaniei]* Târgu Mureș, 1993, 36.

⁹ Vezi Holban, Maria: En marge de la croisade protestante du groupe de Urach pour la diffusion de l'Évangile dans les langues nationales du Sud-Est Européen – l'épisode Wolff Schreiber (Az Urach-féle protestáns csoportnak az evangélium – a délkelet-európai népek nyelvein történő – terjesztéséért folytatott hadjáratának margójára [*Pe marginea campaniei în vederea răspândirii –pe limba popoarelor din Europa sud-estică – a evangheliei de către gruparea protestantă Urach*]), in *Revue des Études Sud-Est Européenes*, II/1-2, 1964, 129.

Și în viața religioasă a românilor s-au produs modificări. Cea mai puternică dovadă a acestora o reprezintă traducerile în limba română a documentelor religioase publicate. În cazul în care considerăm că aceste documente sunt arme de misionari, atunci și episcopia reformată s-ar fi format mai repede pentru a crea cadru oficial pentru activitatea misionară. De abia în anul 1566 s-a început convertirea românilor la credința reformată, astfel, se pare că această convertire ar fi vrut să fie mai degrabă o compensație pentru înfrângerea față de credința unitariană.

Referitor la comportamentul adunării naționale din 1566 motivul cel mai frecvent adus de către istoricii români a fost lipsa toleranței, acest comportament aproape că a continuat intoleranța religioasă a Bisericii Romano-Catolice, și care ar fi dorit ca românii din Transilvania să fie separați de cealaltă parte a societății românești, pentru că ar fi putut amenința ordinea și pacea civică a principatului transilvănean prin legăturile spirituale tainice.¹⁰

Cei mai mulți istorici români acceptă faptul că Episcopia Reformată Română - prin faptul că s-a format ca și biserica (protestantă) a românilor - a făcut prima încercare pentru dezvoltarea identității naționale, care conform planurilor de atunci ar fi conlucrat cu bisericile protestante maghiare și săsești.

Pe când în Transilvania între maghiari și sași au luat naștere trei confesiuni, ultimele decenii ale secolului al 16-lea au însemnat începutul dezvoltării pentru Biserica Ortodoxă. Începând din 1571 putem vorbi despre Biserica Ortodoxă Transilvăneană, care a primit identitate proprie, astfel nu a mai depins de ierarhii ortodoxe din străinătate.

Ultimul deceniu al secolului al 16-lea a adus și întărirea catolicismului.

Așadar, la sfârșitul acestui capitol putem stabili faptul că în Transilvania secolului al 16-lea în conviețuirea bisericilor s-a format o orânduire, care este considerată de câțiva istorici protestanți ca fiind precursorul răbdării protestantismului transilvănean din era iluminismului. Aceasta este explicată de dominația turcă amenințătoare, în cadrul căreia a luat naștere și a existat Principatul Transilvănean și nu prin apariția prematură a gândirii din era iluminismului. Contrar varietății lor, înființatorii confesiunilor apărute în Transilvania au încercat obținerea păcii religioase, proces prin care au pus bazele propriilor religii. Astfel în Transilvania secolului al 16-lea credința a devenit nu numai reînnoitorul bisericii, dar și cea care explică conviețuirea bisericilor.

¹⁰ Dumitran, Ana (2010): op.cit. 146.

CAPITOLUL 3

RELAȚIA DINTRE BISERICILE DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA PRINCIPATELOR

Comparând toleranța religioasă care era caracteristică pentru Transilvania cu situația de atunci din Europa este clar că toleranța religioasă din secolul al 17-lea s-a demonstrat a fi mult mai evoluată din punct de vedere spiritual, și în privința principiului colectiv *cuius regio ejus religio*. Doar aceste două legi au însoțit secolul al 17-lea, legi care au luat naștere în apărarea contrareforme, și care au încercat să atenueze tensiunile dintre confesiuni.

Din 1581 se poate urmări relația de protejare a intereselor maghiare reformato-unitariene, care a luat ființă în epoca avansării contrareforme în Europa răsăriteană. În epoca lui Szapolyai a fost restabilită și pacea religioasă dintre protestanții din Transilvania. Mai apoi, când în 1605 a fost ales principe Bocskai István, a început epoca de glorie a Principatelor Transilvănene și din punct de vedere religios. Deoarece principii calviniști: Bocskai István (1605-1606), Bethlen Gábor (1613–1629) și Rákóczi György (1630–1648) au conferit Bisericii Reformate un statut juridic, și această epocă a întărit hegemonia Bisericii Reformate¹¹ și în cadrul protestantismului care domina în Transilvania. Conform hotărârii din 1629 a principelui Bethlen Gábor fiecare preot reformat și familia acestuia a fost ridicat la rang de nobil.¹²

Pe vremea lui Rákóczi György II. acest lucru a fost întărit din timp în *Approbatae Constitutiones*-ben (1653), care nu numai că a reglementat participarea laicilor cu titlu de aristocrați în guvernarea bisericii, ci și legile referitoare la confesiuni. Astfel a fost interzisă activitatea episcopului catolic, au fost izgoniți unii preoți de curte iezuiți, respectiv a fost diminuată libertatea practicării credinței. Ba mai mult, pe majoritatea localităților catolice a fost interzisă construirea de biserici. În secolul al 17-lea interesele Bisericii Catolice în guvernarea Transilvaniei erau reprezentate de așa numitul „*Status Catholicus*”.¹³ Pe vremea principatului reformat, în secolul al 17-lea viața credincioasă catolică a avut un declin semnificativ, în primul rând din cauza lipsei acute de preoți.

¹¹ Buzogány Dezső: *Harc a tiszta evangéliumért [Luptă pentru evanghelia curată]*, 59–95.

¹² Cf. Barcza János: *Bethlen Gábor, a református fejedelem [Bethlen Gábor, principele reformat]*, Budapesta, Departamentul de Presă a Bisericii Reformate din Ungaria, 1987.

¹³ A *Status Catholicus* a devenit mai târziu o organizație compusă din preoți și laici. Această organizație a avut un rol determinant în viața Bisericii Catolice până la mijlocul secolului 20.

Religia ortodoxă în secolul al 17-lea era considerată încă o confesiune tolerată, nu avea încă statut conferit de constituție, existența ei depinzând exclusiv numai de bunăvoința principelui, „până când principele și populația țării o consideră în regulă”.¹⁴

Cu privire la faptul dacă în perioada principilor calviniști a existat sau nu un plan conștient, bine elaborat pentru reformarea ortodocșilor părerile sunt împărțite. Toleranța religioasă a făcut posibilă ca în Transilvania, încă din secolul al 16-lea, Episcopia Ortodoxă din Transilvania să se întărească, și continuitatea acesteia o putem urmări și în următoarele epoci. Istoricii ortodocși, printre care se și dl. Bogdan Ivanov, consideră ca și fapt istoric reformarea ortodoxă univocă, reformare inițiată de principele Rákóczi György (1648–1657) în scopul convertirii la o credință calvinistă.¹⁵

Este un fapt dovedit că pe vremea lui Rákóczi György, în cazul numirii episcopului ortodox transilvănean, au fost stabilite nouăsprezece puncte calviniste cu care trebuia să corespundă episcopul proaspăt numit. Din 1643 cele „19 conditiones” au reprezentat supremația calvinismului față de Biserica Ortodoxă din Transilvania.

Deși ortodoxismul român nu a manifestat nici o rezistență organizată, încercările de convertire de către conducătorii reformați s-au dovedit a fi în general niște eșecuri.

Pozițiile din secolul al 17-lea ale Bisericii Unitariene au fost slăbite de factori interni și externi – contradicții dogmatice și ambiții personale, asuprirea de către principe.

Biserica sașilor transilvăneni a intrat în secolul al 17-lea ca o biserică cu crez evanghelic.

Forțele care au menținut și au pus în mișcare viața bisericească au pornit și în continuare din congregațiile locale, și acestea au fost definite puternic de orașul din a cărui administrație economică și pedagogică făceau parte.

Cu privire la situația congregațiilor protestante în perioada Principatelor Transilvănene putem stabili următoarele:

1. La dezbaterile privind această epocă trebuie să evităm idealizarea, deoarece este cunoscut acel eveniment din perioada lui Bethlen Gábor, care a lezat exact relația reformato-unitariană, și anume, vizita condusă în 1619 de superintendentul reformat Keserűi Dajka János de la Trei Scaune, în urma căreia istoria unitariană relatează că a îndepărtat preoți reformați din 62-70 congregații și i-a înlocuit cu preoți reformați.

La încercări mult mai grele a fost supusă Biserica Unitariană de către Rákóczi György I. prin măsurile luate împotriva sabațiștilor. Hotărârile Parlamentului aduse pentru

¹⁴ Leb, Ioan Vasile (1999): op.cit. 32.

¹⁵ Ivanov, Bogdan (2008): op.cit.71–72.

nimicirea sabatiștior și „complanatio” de la Dej au creat ocazia, ca într-o altă parte a Secuimii ordinele principale reformate sprijinite de principe să transforme în nenumărate sate împreună cu sabatiști și congregațiile unitariene. Legea și executarea acesteia au dat loc la violențe locale, și au transferat în congregațiile reformate nou-înființate nu numai a bisericilor-parohiilor moștenite de la sabatiști ci și de la unitarieni.¹⁶

Pe parcursul secolelor 16-17. legea păcii religioase nu s-a modificat datorită relațiilor bisericilor protestante. Articolele VII. și VIII. din *Approbatæ Constitutiones Prima Pars, Titulus Primus* elaborat din legile din perioada 1541-1653 a întărit legile anterioare din 1591, 1615 și 1630, elaborate în vederea păcii religioase din sate.

Hotărârile sinoadelor reformate din Transilvania secolului al 17-lea au încercat să exercite pacea coexistenței religioase în direcțiile arătate de legi.

Până la începutul secolului al 17-lea dezbaterile teologice ale tendințelor protestante și polarizarea acestora au luat sfârșit. Dezbaterile religioase din acest secol au apărut în special în cadrul protestantismului, acestea putând fi grupate în trei clase:

1. Se continuă dezbaterile dintre reformați și evanghelici.
2. În Transilvania continuă lupta dintre unitarieni și reformați.
3. Ca un fenomen nou, în Biserica Reformată, care instituțional părea deja a se consolida, la mijlocul secolului, sub influența puritanismului și cocceianismului a început o luptă internă.
4. A pornit o mișcare irenică, scopul acesteia fiind irenismul dintre bisericile protestante, respectiv planurile de reuniune cu biserica catolică.

În concluzie se poate stabili că etapa irenismului transilvănean și ungar, studiat aici primordial, se extinde aproximativ din anii 1604 până la începutul anilor 1630. În această perioadă de timp o grupare bine definită din punct de vedere social și sociologic, generația predicatorilor reformați, predicatori care au urmat și terminat cursurile la universitatea din Heidelberg, a ținut în mână pozițiile de conducere din Biserica Reformată, și aceasta a obținut o influență decisivă asupra curții domnești din Transilvania și asupra curților nobilimii maghiare. Intenția uniunii a fost prezentă la nivel de dorință, dar năzuința nu a avut succes din cauza evenimentelor istorice, respectiv a războiului de treizeci de ani.

¹⁶Conform Gál Kelemen complanatio de la Dej totuși nu a fost fără roade din punctul de vedere al dezvoltării unitariene, deoarece ca și un recul s-a născut o literatură bogată de manuscrise care urmau spiritul lui Dávid Ferenc.

CAPITOLUL 4

URMĂRILE GUVERNĂRII HABSBUGICE ȘI ALE ILUMINISMULUI ASUPRA RELAȚIEI DINTRE BISERICILE DIN TRANSILVANIA

Schimbările rezultate din guvernarea Habsburgică în viața politică și ecleziastică a Transilvaniei

De la sfârșitul secolului al 17-lea până la începutul secolului al 19-lea în viața bisericească transilvăneană au intervenit schimbări spectaculoase. Ca și rezultat al politicii bisericești, activitățile instituțiilor sociale, politice, culturale, respectiv bisericești au primit o nouă formă, sau după caz un nou conținut. La declanșarea acestor schimbări au avut rol determinant acele transformări internaționale, datorită cărora rapoartele de până acum din zona de sud-est a Europei s-au modificat radical. Considerăm că factorul determinant al modificărilor semnalate a fost lupta Imperiului Habsburgic contra turcilor din perioada 1683-1699. Prin hotărârile păcii de la Carloviț (1699) cu care s-a încheiat acest război s-a remodelat sistemul autoritar din estul și sud-estul Europei. Influența turcească de până atunci este schimbată cu aspirațiile Habsburgilor, care corespundeau mai bine cerințelor epocii. Locul puterii turcești în retragere a fost ocupat până la curbura Carpaților de către absolutismul imperial, care deja reprezenta o putere semnificativă.¹⁷

Politica confesională a Habsburgilor are un rol important din punct de vedere a istoriei religioase, în special la nivel Transilvănean. Prima manifestație transilvăneană a acestei politici a fost nașterea unei confesiuni, care și în zilele noastre este în centrul unor dezbateri vehemente.¹⁸ Aceasta este Biserica Greco-Catolică. Ca să putem înțelege istoria multireligioasă și multinațională a Imperiului Habsburgic din secolele al 17-18-lea, prima dată este foarte important să înțelegem politica religioasă a imperiului.¹⁹ Extinderea catolică din secolele al 16-17-lea, inspirat de victoriile armatei imperiale²⁰, s-a înviorat cu un nou impuls.

¹⁷ Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben [Politica Habsburgică și guvernarea Habsburgică în Ardeal]*, Budapesta, Editura Akadémia, 1988, 285–286.

¹⁸ Cf. Marte, Johann; Ioniță, Viorel; Mârza, Iacob; Stanciu, Laura; Suttner, Ernst Christoph (szerk.): *Unirea Românilor transilvăneni cu Biserica Romei, I. De la începuturi până în anul 1701*. Colectivul de studiu al Fundației Pro Oriente pentru cercetarea Unirii bisericești din Transilvania, București, Editura Enciclopedică, 2010.

¹⁹ Teodor, Pompiliu: *Politica confesională a Habsburgilor în Transilvania (1692/1700)*, *Caietele David Prodan*, I/2, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 15.

²⁰ Cf. *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, 38.

Uniunea religioasă a românilor are rădăcinile în principiile de bază ale politicii statale și religioase ale epocii.

Politica contra Reformei, pe de-o parte, este parte a mișcării catolice de unificare stimulată de Curia Papală care viza biserica răsăriteană, iar pe de altă parte rezultă din pretențiile politicii Habsburgilor legate de situația din Transilvania²¹. La început curtea a trebuit să se gândească profund dacă pentru realizarea politicii sale religioase să folosească sau nu și armata. Mai târziu însă a fost nevoită să folosească metode mai precaute²².

Putem constata că prima etapă a politicii religioase din Transilvania a Habsburgilor s-a încheiat cu succes: contrar protestelor vehemente ale Főkormányshék [*Gubernia*] a luat ființă Biserica Greco-Catolică românească. La sinoade a fost răspândită ideea că unirea a restabilit unitatea de odinioară a bisericii românești cu Roma.²³

Bisericile din Transilvania stabilizate în secolele anterioare – catolice, ortodoxe, luterane, calviniste, unitariene – au trebuit să se confrunte cu un nou cult, și echilibrul dintre acestea l-au considerat dreptul statului de a interveni.

Cu noul cult greco-catolic înființat ortodocșii români din Transilvania au ajuns într-o nouă ipostază. Aceasta în primul rând s-a manifestat prin faptul că instituțiile din imperiul Habsburgic au considerat toți românii din Transilvania ca și adepți ai noului cult. Excepție au făcut numai adunările ortodoxe din jurul Brașovului, care de la începutul procedurilor de unificare au protestat vehement împotriva uniunii religioase, și la care le-a fost permis în mod oficial să se considere ca și aparținând la Biserica Ortodoxă.²⁴

Punctele de vedere obiective și mișcarea începută cu Inocențiu Micu Klein arată că mișcărilor au început pentru respectarea celor cuprinse în Diplomă, mișcare care mai târziu s-a transformat într-una pentru recunoașterea pe plan politic a poporului care s-a trezit asupra naționalității sale. Astfel nu este de mirare că în lupta pentru țeluri identice cele două biserici, punând la o parte dușmăniile de până atunci, s-au regăsit, și cu forțe unite au pornit mișcarea națională românească.

Una din momentele semnificative ale Școlii Transilvănene este *Supplex Libellus Valachorum* (Petiția Valahilor din Transilvania) (1791, 1792), care este o petiție înaintată către împăratul Lipót II., în care reprezentanții ortodocși și romano-catolici și-au formulat solicitările împreună, respectiv ca națiunea română să fie recunoscută ca parte organică a

²¹ Bernath, Mathias: op.cit. 78.

²² Idem. 80.

²³ Bocșan, Nicolae; Lumperdean, Ioan; Pop, Ioan-Aurel: op.cit. 60.

²⁴ Cf. Andrei, Mirela: Die Geschichte der Kirchen Siebenbürgens im Zeitraum 1740-1848, in Brandes, Dieter; Lukács Olga (ed.): *Die Geschichte der Christlichen Kirchen Aufarbeiten*, Leipzig, 2011, 89.

Principatului Transilvaniei.²⁵ Este activitatea colectivă, de vârf a celor mai relevante personalități ale iluminismului românesc, și este construită pe programul politic al lui Inocențiu Micu Klein. Sistemul său de argumente se folosește de trecutul, continuitatea, românilor în interiorul Arcului Carpat, respectiv de dezvoltarea acestora istorică și numerică.²⁶ În memoriile poporului român în mod normal și inevitabil apar și momentele principale ale istoriei bisericești române.

Din document reiese în mod clar că ideea colaborării dintre cele două culte se leagă în mod direct de recunoașterea națiunii române prin recunoașterea sistemului politic și religios a principatului. Datorită luptei naționale comune, chiar dacă nu pentru o perioadă mai lungă, dar reprezentanții celor două culte s-a apropiat una de cealaltă, dar dezbinarea generală și ruptura dintre confesiunile românești nu au dispărut pe parcursul programului comun.

Scopul programului revoluționar din 1848 referitor la episcopie a fost atins prima dată de Biserica Unită. Conturarea Episcopiei Române Unite a început deja din 1950 în Austria.

Ca și o încheiere putem spune că pe parcursul secolului relația dintre ortodoxism și Biserica Română Unită a fost schimbătoare, având în vedere că s-au extins de la elaborarea unitară a măsurilor pentru rezolvarea problemelor naționale până la discuțiile aprinse și discuțiile religioase, atât pe plan central, cât și pe plan local. Ambele biserici încercau să se autojustifice în fața poporului român cu discursuri naționale, acestea însă au adâncit și mai mult prăpastia dintre cele două culte.

Secolul al 19-lea a adus dezvoltări importante în toate domeniile vieții.

Cu sosirea noii epoci și confesiunile au intrat în epoca reînnoirii. Pentru omul modern din epoca iluminismului a devenit importantă gândirea independentă, datorită căreia a putut construi cultură mondială, care a încercat să scape de tutoratul bisericesc. În paralel, ca răspuns dat la acesta, teologii și filozofii încercau să salveze viața religioasă, respectiv exercițiul creștinesc, în urma căreia au apărut noi concepte teologice și filozofice, contracarând prin acesta filozofia bine definită a iluminismului.

Acei teologi, care s-au apropiat cu optimism de uniunea Bisericii Catolice și Protestante, cu mare probabilitate au considerat că pot fi ignorate acele conflicte ascuțite, care cu trecerea secolelor s-au dezvoltat prea puternic, și s-au înrădăcinat în practica celor două biserici. Tendințele de uniune au eșuat, în concluzie reprezentanții tendințelor de uniune au avut

²⁵ Chindriș, Ioan: Unirea cu Roma și Școala Ardeleană, în *Școala Ardeleană II.*, Oradea, 2007.; Idem. *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001.

²⁶ Mitu, Sorin: A nemzeti önazonosság genézise az erdélyi románság körében [*Geneza identității naționale în cadrul românilor din Transilvania*], *Korunk*, Cluj-Napoca, iulie, 1997.

convingerea că există obstacole, care nu pot fi trecute, și efectul acestuia a pecetluit și tendința de apropiere din următoarele secole.²⁷

În secolele al 17-19-lea problemele legate de căsătoriile mixte au generat conflicte atât pe plan religios, cât și pe plan statal. Deoarece biserica a menținut dreptul căsătoriei în competența sa, totdeauna a vrut să o elibereze de sub influența și verificarea statală.

În legătură cu căsătoriile mixte nu a existat un sistem juridic unitar acceptat. Aceste legi erau diferite în cadrul aceleiași biserici și difereau și în epocile istorice diferite. Diferențele rezultau din faptul că în general legile bisericești luau naștere în cadrul legislativ al unei anumite societăți civice, la care trebuiau să se adapteze. Iar în secolele cercetate aparatul statal a încercat să rezolve și problema căsătoriilor mixte pe baza „cuius regio, eius religio”.

Însă până când evenimentele din secolul al 18-lea au zădărnicit cauza uniunii bisericii catolice și a celei reformate, în secolul următor confesiunile protestante s-au străduit să realizeze între ei unitatea bisericii.

CAPITOLUL 5

PROVOCĂRILE SECOLULUI AL 19-LEA PENTRU CONVIETUIREA BISERICILOR

În Germania pe plan ecleziastic s-au produs multe schimbări în secolul al 19-lea. Una dintre puterile aflate în mișcare era deșteptarea conștiinței naționale²⁸, care s-a construit pe pietismul târziu²⁹ existent în secolul al 18-lea. Pe lângă aceasta a fost prezent și idealismul din Germania.³⁰ Astfel reînnoirea religiei a avut loc în același timp cu deșteptarea conștiinței naționale. S-a născut decizia, că diferența dintre confesiuni și ceremonii va trebui să dispară. La ordinul lui Frederic Wilhelm al III-lea în anul 1817 s-a înființat Biserica Protestantă Unită, după acest model imediat după revoluția din 1848 și bisericile reformate și evangelice au

²⁷ Vezi: Bangha Béla: Keresztyén unió? *MSZ A 17-*, 29/2, 1937.

²⁸ Deșteptarea conștiinței a avut și cazuri extreme, de exemplu din Würtemberg (care era baza principală a curentului), mulți dintre pietiștii care erau înfierbântați de așteptările escatologice au fugit în străinătate (de ex. în Rusia de sud), ca să aștepte acolo țara Domnului. Această mișcare a fost interzisă.

²⁹ Cf. Walmann, Johannes: op.cit.

³⁰ Cf. Hill, Jonathan: *A kereszvény gondolkodás története [Istoria gândirii creștine]*, Budapeșt, Atheneum, 2000.

început cu elan demersul spre uniune.³¹ Mai târziu, cele două biserici au reușit să realizeze dintre planurile lor teologia comună din Pesta înființată în anul 1855, colegiul național comun din Rimaszombat, câteva parohii organizate și întreținute împreună. Totodată au convenit, că vor deservi împreună prin misiunile lor interne și externe protestanții care trăiesc în afara țării.

Liberalismul teologic este un curent nou, care la bisericile maghiare a apărut în perioada dualismului, a direcționat participanții către o tendință unitară dogmatică protestantă, în care au primit un loc important teologii unitarieni. În centrul dezbaterilor au stat tezele de revoluționare ale liberalismului, împotriva cărora a luptat ortodoxia nouă în curs de formare și cu directive tot mai puternice. Esența stă în metoda prin care diferite idei sunt armonizate pentru sinteza teologică, duce la o unitate. Vede esența religiei în individualismul religios, și în moralitate. Reușita idealului moral se datorează sfaturilor, avertismentelor înțelepte, prin educare înțeleaptă, care deservește favorizarea fericirii de pe pământ și binele obștesc.³²

Liberalismul a sperat de la această metodă, că datorită teologiei care devine științifică, religia și cultura se vor împăca, rezultatul căreia va fi modernizarea bisericii. Acest proces ar avea un efect și asupra protestantismului în totalitatea sa, prin încetarea tezelor dintre ei și s-ar unifica și structural. Iar pe cei care s-au distanțat de biserici, religia științifică îi va atrage înapoi.

Marele merit al liberalismului este, că a făcut posibil ca și omul modern să aparțină de o biserică, dar totodată a servit biserica omului modern. Nu omul a fost condus de evanghelie, ci omul liberal a condus evanghelia. Liberalismul a demonstrat că tradiția are valoare numai până când valorile trecutului sunt trăite și în prezent.

CAPITOLUL 6

SECOLUL AL 20-LEA, INSTITUȚIONALIZAREA MIȘCĂRILOR ECUMENICE

Secolul al 20-lea a însemnat un pas important în tendința de unificare a bisericii universale. În contradicție cu secolele anterioare, când tendința de unificare s-a putut urmări mai mult numai la nivel de mișcări individuale sau izolate, respectiv bisericile unite s-au înființat datorită unor intervenții ale statului, mișcările începute au devenit în secolul 20-lea specifice creștinismului în totalitatea sa. În tendința aceasta de unificare fiecare biserică și-a

³¹ Cf. Zoványi Jenő (2004): op.cit. 216–228.

³² Koncez Sándor: op.cit. 70–71.; Márkus Jenő: op.cit. 36–39.

format strategia proprie, care s-a oglindit printr-un comportament de acceptare sau de refuz față de mișcările ecumenice pornite.

Mișcarea de unificare pornită la inițiativa bisericilor protestante a primit un avânt mare în toată lumea. Biserica Catolică a avut o atitudine de reținere față de aceste mișcări, dar interesul în primul rând a început „de jos”, pionierii au fost persoanele carismatice și comunitățile mici. Conciliul al II-lea al Vaticanului a aprobat mișcările cu acest caracter și s-a angajat și oficial pe lângă cazul ecumenic.

CAPITOLUL 7

BISERICILE DIN TRANSILVANIA ÎN CONTEXTUL NOILOR FRONTIERE STATALE

După primul război mondial, prin căderea Monarhiei Austro-Ungare, din punct de vedere politic și al bisericii harta Ungariei și a Transilvaniei s-a schimbat radical.³³ Transilvania la data de 1. decembrie 1918 a fost atașată României, astfel s-a modificat și linia de frontieră a structurilor, administrațiilor bisericești. De la această dată bisericile protestante și cele catolice, atât din punct de vedere al religiei și cât din punct de vedere etnic au ajuns în minoritate. Prin tratatul de pace de la Trianon a început o nouă epocă în istoria bisericii aflate în minoritate. Bisericile maghiare s-au acomodat greu la noul regim statal și la situația de a fi în minoritate.

Schimbările istorice au avut un efect pozitiv asupra dezvoltării Bisericii Ortodoxe, care a luat un avânt uriaș. În vederea întăririi centrelor ortodoxe s-au construit catedrale în Cluj-Napoca, la Alba Iulia, Târgu Mureș, Oradea și Satu Mare.³⁴

Perioada de după Primul Război Mondial a însemnat pentru Biserica Luterană maghiară o consolidare puternică din punct de vedere administrativ.

După ocuparea de către români a Transilvaniei la sfârșitul anului 1918, a început exproprierea proprietăților ale bisericilor istorice, care însemnau o siguranță materială pentru acestea.

³³ Revoluția de la Alba-Julia, I. Clopoțel: *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România, Cluj-Napoca, 1936.* 121–123,

In: Nagy László: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete [Situația constituțională al minorităților]*, Minerva, Kolozsvár [*Cluj-Napoca*], 1944. 208, 210.

³⁴ Ivanov, Bogdan (2008): op.cit.. 21–52.

Constituția din anul 1923³⁵ și 1938³⁶ consideră Biserica Ortodoxă ca și o biserică domnitoare, iar Biserica Greco-Catolică este considerată ca o biserică națională, bisericile catolice și protestante se califică ca și biserici ocupate. Fiind în minoritate, bisericile catolice și protestante au fost constrânse să colaboreze în domeniul politicii de învățământ, în legătură cu școlile confesionale, respectiv pentru obținerea drepturilor politice, pentru păstrarea identității culturale. Perioada interbelică a însemnat o confruntare mare pentru Biserica Baptistă care din punct de vedere numeric era într-o expansiune alertă, deoarece de mai multe ori a fost expus persecuției.

După al II-lea Război Mondial România primise înapoi regiunea Transilvaniei. S-a instaurat o schimbare politică semnificativă în anul 1947 prin desființarea Regatului Român și prin formarea Republicii Populare, datorită faptului că singurul conducător al țării a devenit Partidul Comunist Român. În România între anii 1946–1948 s-a format regimul comunist. Dictatura comunistă a însemnat ateism, represiune, confiscări, epoca de distrugere a monumentelor de artă, a satelor. În anul 1948 statul român a denunțat unilateral concordatul cu Vaticanul.³⁷

Reprezentanții ideologiei ateisto-marxiste ajunși la putere în anul 1948 au început să organizeze viața economico-culturală a țării pe model sovietic. Acest lucru a mai însemnat că i-au considerat dușmani pe toți care nu și-au recunoscut ateismul. Regimul comunist a restrâns grav libertatea cultelor, și a început epoca de persecutare a bisericilor. Pe vremea regimului construit pe teroare, frica și neîncrederea au făcut imposibile legăturile ecumenice, atât spre Biserica Ortodoxă cât și spre bisericile protestante. În anii șaiszeci-șaptezeci colaborarea oficială dintre biserici s-a limitat la conferințele organizate în cadrul mișcărilor de pace și la ecumenismul protocolar. Cele de mai sus, într-o anumită perspectivă, se pot considera și caricatura mișcării ecumenice, dar totuși, acesta a fost singurul for unde teologii ortodocși și protestanți, mai târziu și cei catolici, au avut posibilitatea de a schimba păreri.

³⁵ *Constituțiunea României din 1923*, M. O. 282/29, martie, 1923. 13315–13333., text adăugat și de Nagy, *A kisebbségek [Minoritățile]* 222–256; compară cu. <http://www.dslex.ro/constitutii/const1923.htm>. În traducere în limba maghiară *România 1923. évi Alkotmánya [Constituția României din anul 1923.]*, *Magyar Kisebbség 2 [Minoritatea Maghiară 2]* (1995) 81–101. Az alkotmány kiértékeléséről I. [*Despre analiza constituției*] Scurtu, Ioan; Agrigoroaiei, Ion; Otu, Petre: Instituțiile, in Scurtu, Ioan (red.): *Istoria românilor*, VIII. *România întregită*, București, Editura Enciclopedică, 2003, 183–220 (183–193);

³⁶ *Constituțiune*, M. O. 48/27 febr. 1938. 1109–1127, textul în lb. română și maghiară publicat de către Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában [Situția Constituțională a minorităților în România Mare]*, Cluj-Napoca, Editura Minerva, 1944.; Compară cu. *România 1938. évi Alkotmánya [Constituția României din anul 1938]*, in *Magyar Kisebbség 2 [Minoritatea Maghiară 2]* (1995) 102–117.

³⁷ Cf. Nóda Mózes (2008): op.cit..

CAPITOLUL 8

HEALING OF MEMORIES (HOM) – VINDECAREA AMINTIRILOR – PROIECT ÎN TRANSILVANIA, POD ÎNTRE BISERICI, CULTURI ȘI RELIGII

În anii de după evenimentele din 1989 bisericile din Transilvania au încercat să consolideze situația grav afectată în secolele comunismului. Biserica Greco-Catolică dizolvată în timpul comunismului s-a restructurat. De la schimbarea regimului reprezentanții bisericilor atât la nivel politic cât și juridic se luptă încontinuu pentru recâștigarea terenurilor naționalizate, pentru imobilele și bunurile bisericesti confiscate. Au fost renovate bisericile, sălile de rugăciune, parohiile, au fost construite unele noi, se strâng bunurile bisericesti. S-a înviorat viața interioară, spirituală a bisericilor, și mișcarea ecumenică a găsit căi noi dintr-o voință interioară, de bună voie.

În capitolul anterior s-a făcut referire la Charta Ecumenică semnată la Strasbourg la data de 22. aprilie 2001.³⁸ Cele 12 capitole ale Chartei conțin principii despre condițiile legăturilor interconfesionale, interculturale și interreligioase, prin care s-a dorit să se pună în practică unele puncte din aceasta în cadrul unui proiect ecumenic.

Comisia „Credință și Organizare Bisericească” a Consiliului Mondial al Bisericilor a prezentat colecția experiențelor de mai multe decenii referitoare la căile de împăcare. În cuprins, alineatul „Împăcarea cu amintirile” începe cu următoarea propoziție: „Dezvoltarea umană și orice știință acumulată se bazează pe posibilitățile unui sistem de amintiri larg. Fără amintire omul nu ar putea folosi ceea ce a învățat, ceea ce a experimentat... Amintirile fac posibile ca omul să-și formeze viața cu succes.”³⁹ Fiecare societate umană pe parcursul istoriei și pe parcursul istoriei culturale își păstrează identitatea pe calea amintirilor. Amintirile ne leagă cu cei care trăiesc acum și cu generațiile anterioare, datorită faptului, că „ceea ce a trecut, nu a murit; încă trăiește și nici nu a trecut”.⁴⁰

Procesul concret de împăcare între bisericile creștine include ascultarea punctului de vedere a celuilalt asupra istoriei, asupra culturii, cu privire la etnie, limbă – care diferă de perspectiva noastră, pentru că „prin ascultarea istoriei celuilalt poate să crească încrederea noastră”⁴¹.

³⁸ *Charta Oecumenica*, Leitlinien für die wachsende Zusammenarbeit unter den Kirchen in Europa, Conference of European Churches (CEC) and the Council of European Bishops' Conferences (CCEE) <http://www.cec-kek.org/content/charta.shtml>

³⁹ *Participation in God's Mission of Reconciliation – A Resource for Churches in Situations of Conflict – Faith and Order Paper 201*, World Council of Churches, Geneva, 2006. 52. (nr. 147)

⁴⁰ Christa Wolf: *Kindheitsmuster*, Darmstadt-Neuwied, 1977. 9.

⁴¹ Idem. 35.

Modelul HoM din Transilvania este modelul lui Johnston McMaster:

Etapa (Partea) I.: Plimbare comună prin istorie

Etapa (Partea) II.: Să luăm parte la durerile altora

Etapa (Partea) III.: Pregătire pentru un viitor comun

În conformitate cu comunicatul de presă al Comunității Bisericilor Protestante din Europa, proiectul de vindecare a amintirilor dintre bisericile creștine din România se poate considera o contribuție la „vindecarea rănilor și a neînțelegerilor și a reevaluării” confesiunilor din România. Proiectul trebuie realizat unitar cu bisericile din România, sub egida Conferinței Bisericilor din Europa și sub egida Comunității Bisericilor Protestante din Europa.

Transilvania este extrem de bogată din punct de vedere cultural, etnic și din punct de vedere al istoriei religiilor. În aceste sisteme de legături am văzut exemple pentru apropierea confesiunilor, dar pe lângă acestea multe exemple au demonstrat că au avut loc insulte, dureri tragice și conflicte. În Transilvania nu există niciun grup etnic care de-a-lungul istoriei nu ar fi suferit insulte serioase. Grupurile etnice care au aparținut majorității naționale au ajuns în minoritate în țara lor.

Istoria contradictorie explică, că istoria scrisă a unor națiuni și a unor biserici au poziții și au avut poziții diferite în aprecierea evenimentelor din trecut și că, istoriografia a contribuit într-o măsură semnificativă la apariția și la alimentarea curentelor naționaliste, respectiv la ostilitatea, concurența bisericilor. Scopul HoM este să cunoaștem istoria, punctul de vedere al celuilalt. Scopul nu este de a transcrie istoria, ci să acceptăm că celălalt este altfel decât noi, nu de a avea discuții în contradictoriu, ci de a avea un dialog, și în acest fel să privim cu stimă istoria celuilalt.⁴²

Proiectul de vindecare a amintirilor, cu ajutorul metodei elaborate de către Mc Master, a avut ca sarcină explorarea împrejurărilor de mai sus, examinarea relației cauză-efect, atât în situații de pace cât și în situații de conflict.

Începând din anul 2004 s-au organizat nouă conferințe în cele 8 regiuni istorice ale României.

În procesul Vindecarea amintirilor au participat 16 instituții teologice de cercetare și de învățământ, 7 facultăți de istorie și 2 de sociologie. În afară de acestea au fost atrase încă

⁴² Christoph Klien: *Bosszú helyett megbékélés [Împăcare în loc de răzbunare]. A megbékélés kultúrájának teológiai alapvetése [Fundamentele teologice ale culturii de împăcare]*, Budapesta, 2003.; *Keresztység és nemzeti egység a Kárpát-medencébe [Creștinism și unitate națională în Bazinul-Carpatic]. A balatonszárszói népfőiskolai konferencián elhangzott előadások [Prezentările conferinței academiei populare din Balatonszárszó] 22-28 Iulie 2002*, Budapesta, 2002.; *A bűn megvallása és a felelősség felismerése [Recunoașterea păcatului și a răspunderii]*, Kecskemét, 1995.; Gesztelyi Tamás: *Egyházak és vallások a mai Magyarországon [Biserici și religii contemporane în Ungaria]*, Budapesta, 1991.

șase instituții și au participat mai mult de 300 de colaboratori în cadrul atelierelor și a conferințelor organizate.

Proiectul *Vindecarea amintirilor* s-a bucurat de un mare succes. Cea mai bună dovadă a acestuia este că până în anul 2007 s-a extins pe tot teritoriul României. Prezenta lucrare se referă la bisericile din Transilvania, așadar vom prezenta procesele doar din această regiune, incluzând pe alocuri rezultatele cercetărilor din Parțium și Banat.

Au luat naștere publicații referitoare la bisericile din Transilvania.

Volumele au ajuns în dezbatere publică.⁴³ O echipă de lucru a realizat o așa numită analiză de conflict despre problemele de mai sus. Specialiștii care au luat parte în proiect în urma evaluărilor s-au obligat să utilizeze volumele de conferință în seminariile interconfesionale, pentru a se cunoaște mai bine.

La final putem trage concluzia, că majoritatea participanților la dezbateri lucrează la diferite instituții religioase, putând contribui astfel în mod semnificativ la formarea concepției despre istorie a viitoarelor generații. Această concepție poate fi una duală: 1. Va continua să dezbată subiectiv evenimentele din trecut, purtând cu ea rănilor; 2. Se va confrunta în mod obiectiv cu aceasta, asumându-și evenimentele din trecut și, prin această metodă, ajutând conturarea unui viitor comun pozitiv.

Partea a doua a proiectului *Vindecarea amintirilor*: „să luăm parte la durerile altora”, pe calea care duce la împăcare. Prezentarea a fost efectuată în seminarii, cursuri regionale interconfesionale. În munca de pregătire a cursurilor, întocmirea programei s-a primit ajutor din partea facultăților de psihologie și pedagogie, respectiv din partea Kultúrák Közötti Lelkipásztori Gondozási és Tanácsadási Társaság [Asociația de Îngrijire și Consiliere Pastorală Interculturală].

Printr-o sinteză cu privire la Proiectul HoM putem stabili că traumele experiențelor de viață individuale vor înceta atunci, când membrii confesiunilor vor participa activ în procesele istorice și pastorale de vindecare a rănilor istorice și individuale. Atât în cazurile individuale, cât și în cazurile de grup, transmise peste mai multe generații, prin provocarea reciprocă a experiențelor negative și a temerilor. Putem scăpa de aceste răni provocate de insulte și conflicte, doar dacă le conștientizăm, le asimilăm și le înlăturăm eficient.

Pe calea de împăcare a bisericilor creștine europene din secolul al 21-lea, bisericile creștine, preoții, conducătorii, colaboratorii și membrii bisericilor au principala sarcină să

⁴³ Rezultatele HoM sunt cel mai bine sunt ilustrate în publicația *A romániai egyházak szinoptikus történelme [Istoria sinaptică al bisericilor din România]*.

ușureze normele de comportament de frăție reconstituite între diferite națiuni, culturi și confesiuni, pentru a arăta într-un mod statornic frăția condusă de Sfântul Duh.

În procesul HoM s-a dovedit că există o deschidere pentru cunoaștere, acceptare reciprocă și dorința de a crea un viitor comun. Acesta va fi și sarcina celor 300 de participanți, care într-o anumită formă s-au conectat la această muncă.

CAPITOLUL 9

QUO VADIS? POSIBILITĂȚILE ȘI PERSPECTIVELE CONVIETUIRII COMUNE

S-a făcut referire la faptul că la proiectul HoM au lucrat colaboratori care activează, prestează servicii în cercuri academice bisericesti. Datorită nivelului la care aceste persoane își desfășoară activitatea, aceștia au un rol primar în influențarea generațiilor viitoare. Predau atitudini diferite de comportament și influențează modul de gândire a viitorilor angajați ai bisericilor, respectiv modalitățile lor de argumentare și au un rol important în apropierea bisericilor, în acceptarea alterității. Consultațiile, publicațiile și cursurile HoM au deservit acest obiectiv.

O parte importantă a prezentei lucrări a oferit o prezentare despre colaborarea bisericilor din Transilvania din secolele trecute. Rezultatele obținute de către proiectul HoM se pot evalua ca și o cotitură. „Luăm parte” la istoria noastră, „efectuăm o plimbare” prin trecut, putem să simțim tensiunile, dinamica, divizarea actuală, dar suntem curioși ce se va întâmpla în viitor, respectiv în ce măsură vor manifesta bisericile deschidere pentru a se cunoaște între ele.

Pe baza chestionarului, ca și sinteză, putem stabili că la cele 283 de persoane care au participat la acest sondaj, apartenența confesională a fost determinată de religia tatălui, de aici putem trage concluzia că este specifică dominația modelului clasic de familie, adică bărbat-tată. Dar aceste date probabil nu sunt relevante pentru Transilvania, dacă luăm în considerare faptul că 68,78% dintre persoanele participante au fost bărbați.

O treime dintre respondenți și-au ales conștient cariera, au terminat liceul în instituții de învățământ bisericesc. În această situație era aproape automată alegerea prietenilor, pentru că marea majoritate a respondenților au prieteni de aceeași confesiune. Sunt, într-adevăr și excepții, de exemplu cel mai bun prieten al unui respondent ortodox este o persoană de religie

pentecostală, sau un reformat are ca cel mai bun prieten o persoană romano-catolică sau ortodoxă. Se poate stabili, că apartenența națională joacă un rol important, pentru că persoana care aparține unei biserici minoritare, adică cel/cea care aparține culturii maghiare, adesea nu se împrietenește cu un ortodox, adică o persoană de naționalitate română. În cazul romano-catolicilor, de exemplu, frontierele cu acest specific, al apartenenței naționale, sunt mai puțin semnificative.

În ceea ce privește tema educațională a ecumenismului, privind cunoașterea reciprocă, 50% dintre respondenți ar dori să se pună un accent mai mare pe această temă, de unde rezultă necesitatea și importanța dialogului și a unei atitudini de deschidere.

Conform răspunsurilor primite se pare că o parte semnificativă a respondenților nu cunosc liturghia altor confesiuni, nu merg în biserica altor confesiuni, respectiv nu participă la evenimente liturgice ale altor biserici, dar, în orice caz, arată deschidere spre acestea. La acest punct specificăm că minoritățile cunosc mai bine liturghiile celorlalte biserici care aparțin minorităților, cu siguranță datorită săptămânilor de rugăciune ecumenice, deși respondenții nu lucrează încă în cadrul bisericilor. Probabil, însă, prin acest cadru se epuizează posibilitatea de participare la liturghii comune. Se mai poate observa că „bisericele istorice” se închid față de dorința de cunoaștere de acest gen a bisericilor neoprotestante, respectiv fiecare confesiune religioasă are o atitudine de închidere față de religiile iudaice, musulmane sau față de alte religii. Motivul pentru cele de mai sus nu reprezintă tema prezentei lucrări.

Pe baza sondajului, 216 persoane doresc o colaborare caritativă între biserici, numai 9 persoane refuză aceste activități comune, iar numai jumătate din respondenți consideră importantă colaborarea educațională a bisericilor, 52 de persoane refuzând în totalitate o asemenea colaborare.

Proporția colaborării scade gradual în administrație, 87 de persoane refuză cu strictețe o astfel de colaborare a bisericilor. În ceea ce privește politizarea bisericii, cei mai mulți dintre respondenți ar dori ca bisericile să nu se angajeze în roluri politice.

Din aceste date iese la iveală și faptul că este nevoie de colaborare pentru cunoașterea celuilalt, iar modalitatea de realizare a cunoașterii celorlalți este așteptată de la acei învățători, profesori, la care procesul de vindecare a amintirilor a început deja. Aceștia vor trebui să se străduiască să creeze condițiile unei astfel de fructificări.

Cuvinte cheie: mișcare irenică, apropiere între biserici, vindecarea memoriei, conflicte între biserici, istoria bisericilor.

CUPRINS

INTRODUCERE	11
--------------------------	-----------

CAPITOLUL 1

BISERICILE DIN TRANSILVANIA PÂNĂ LA PERIOADA REFORMEI

1.1. ESTUL ȘI VESTUL LA GRANIȚA CULTURII ȘI A RITULUI.....	13
1.2. TENSIUNILE INTERNE DIN CADRUL BISERICII CATOLICE DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA REGATULUI MAGHIAR.....	20
1.3. BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA REGATULUI MAGHIAR.....	28

CAPITOLUL 2

SPIRITUALITATEA REFORMEI ȘI ÎNFIINȚAREA NOILOR BISERICI

2.1. CĂUTAREA UNOR CĂI COMUNE DE CĂTRE PRIMA ZI A DOUA GENERAȚIE DE REFORMATORI ȘI CAUZELE DIVERGENȚELOR	35
2.1.1. <i>Învățăturile privind esența împărtășanie și motive de scindare</i>	35
2.1.2.1. <i>Manifestările irenice rezultate din interese comune în zorii reformei</i>	37
2.1.2.1.1. Colocviul din 1529 de la Marburg.....	37
2.1.2.1.2. Confessio Augustana din 1530 Și „philippismul“	38
2.1.2.1.3. Concordia de la Wittenberg din 1536.....	39
2.1.2.1.4. Consensus Tigurinus din 1546	41
2.1.2.1.5. Concluzia motivelor separării	42
2.1.2.2. <i>Dialog catolic și protestant pe teritoriul german în epoca reformei</i>	44
2.2. REFORMA ÎN TRANSILVANIA ȘI RELAȚIA DINTRE BISERICI	46
2.2.1. <i>Destrămarea unității inițiale urmând modelul european</i>	46
2.2.1.1. Biserica catolică și protestanții	48
2.2.1.2. Scindarea confesiunii reformate de cea lutherane	51
2.2.1.3. A treia ramură a reformei din Transilvania	53
2.2.2. <i>Biserica ortodoxă română din Transilvania în secolul reformei</i>	57
2.2.2.1. Reformatorii din Transilvania și ortodocșii români.....	57
2.2.3. <i>Relația ortodoxo-catolică în Transilvania în secolul reformei</i>	64
2.2.3.1. Întărirea episcopilor ortodoxe cu ajutorul sprijinului romano catolic.....	64
2.2.3.2. Planul de unificare a lui Antonio Possevino.....	66
2.2.3.3. Concluzii	67

CAPITOLUL 3

RELAȚIA DINTRE BISERICILE DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA PRINCIPATELOR

3.1. IMAGINE DE ANSAMBLU DESPRE RELAȚIILE INTERCONFESIONALE	68
3.1.1. <i>Situația privilegiată a bisericii reformate</i>	69
3.1.1.1. Mișcarea puritană și legislația bisericească	69
3.1.1.2. Cultura reformată	70
3.1.2. <i>Lupta pentru existență a bisericii catolice</i>	72
3.1.3. <i>Biserica ortodoxă în sfera intereselor calviniste</i>	73
3.1.3.1. Teze și antiteze despre activitatea patriarhului Cirill Lukaris: politică-prozelitism-irenism	74
3.1.3.2. Alte probleme ale reformei românilor	79
3.1.4. <i>Lupta bisericii unitariene „pentru protejarea credinței” și cristalizarea doctrinei</i>	83
3.1.4.1. Calvarul bisericii unitariene	85
3.1.5. <i>Solidificarea bisericii lutherane de Confesiune Augustană</i>	86
3.1.6. <i>Concluzii</i>	87
3.2. URMAȘII „PHILIPPISMULUI” ȘI ASPIRAȚII DE APROPIERE ÎN SECOLUL AL 17-LEA	89
3.2.1. <i>Influența irenică a lui David Pareus asupra bisericilor protestante maghiare</i>	89

CAPITOLUL 4

URMĂRILE GUVERNĂRII HABSBUGICE ȘI ALE ILUMINISMULUI ASUPRA RELAȚIEI DINTRE BISERICILE DIN TRANSILVANIA

4.1. SCHIMBĂRILE REZULTATE DIN GUVERNAREA HABSBUGICĂ ÎN VIAȚA POLITICĂ ȘI ECLEZIASTICĂ A TRANSILVANIEI.....	104
4.1.1. <i>Creșterea diversității bisericilor din Transilvania sub influența politicii Habsburgice</i>	111
4.1.1.1. Înființarea Bisericii Greco-Catolice în Transilvania.....	111
4.1.1.1.1. Circumstanțele dinaintea unificării	112
4.1.1.1.2. Unificarea realizată pe vremea lui Teofil	117
4.1.1.1.3. Unificarea realizată pe vremea episcopiei lui Atanasie.....	121
4.2. II. LATURA DEMERSULUI PENTRU UNIFICARE A PRINCIPELUI RÁKÓCZI FERENC ȘI NOUTATEA POLITICII SALE ECLEZIASTICE	136
4.3. RELAȚIA DINTRE BISERICA GRECO-CATOLICĂ ȘI CEA ORTODOXĂ ÎN EPOCA HABSBUGICĂ	144
4.3.1. <i>Nouă biserică ca sursă a conflictelor</i>	144
4.3.2. <i>Latura ecleziastică a mișcării naționale române în secolul iluminismului</i>	147
4.3.3. <i>Eșuarea tendințelor de apropiere pe durata revoluției din 1848</i>	149
4.3.4. <i>Înființarea mitropoliei celor două biserici românești</i>	151
4.4. INFLUENȚA ILUMINISMULUI ASUPRA ”REUNIUNII” CREȘTINE MAGHIARE	152
4.4.1. <i>Motivele predicilor realizării uniunii catolice și protestante</i>	162
4.5. CONDIȚIILE JURIDICE ALE CĂSĂTORIILOR MIXTE ÎN PRACTICA BISERICILOR DIN TRANSILVANIA	164
4.5.1. <i>Condițiile juridice ale căsătoriilor mixte</i>	165
4.5.2. <i>Practica convertirilor</i>	166

4.5.3. Actul de căsătorie (copulatio), sau binecuvântarea preotului (benedictio sacerdotalis)	171
4.5.4. Religia copiilor	172
4.5.5. Divorțul.....	174
4.5.6. Concluzii.....	176

CAPITOLUL 5

PROVOCĂRILE SECOLULUI AL 19-LEA PENTRU CONVICȚIUNEA BISERICILOR

5.1. UNIUNEA DIN PRUSIA MODEL PENTRU UNIREA LUTHERANĂ ȘI REFORMATĂ DIN TRANSILVANIA.....	177
5.2. INTENȚII DE UNIUNE ÎN BISERICA MAGHIARĂ LUTHERANĂ ȘI CALVINĂ ÎN ANII 1840	181
5.2.1. Pași către uniunea protestantă maghiară	181
5.2.2. Reflectarea în presă a străduințelor de uniune.....	188
5.3. LIBERALISMUL TEOLOGIC ȘI EFECTUL SĂU ASUPRA STRĂDUINȚEI DE UNIFICAREA A BISERICILOR DIN TRANSILVANIA	195
5.3.1. Liberalismul și efectele sale asupra gândirii teologice.....	195
5.3.1.1. Ideologia liberalismului	195
5.3.1.2. Liberalismul teologic.....	195
5.3.2. Influența liberalismului apusean asupra teologiei protestante maghiare	204
5.3.3. Înființarea „Asociației Protestante” și țelurile acesteia.....	208
5.3.4. Reprezentanții liberalismului din Transilvania și esența învățăturii acestora	214
5.3.5. Problemele esențiale ale teologiei liberare maghiare și rolul presei în prezentarea acestora	220
5.3.5.1. Legătura dintre știință și religie	221
5.3.5.2. Persoana lui Iisus.....	228
5.3.5.3. Sfânta Treime.....	231
5.3.5.4. Despre biserică și culte.....	232
5.3.5.5. Creștinismul exonerat de miracole	234
5.3.5.6. Polemica învierii	235
5.3.6. Cadrul „Uniunii Protestante” conform „Asociației Protestante”	238
5.3.7. Liberalismul și teologia română.....	241

CAPITOLUL 6

SECOLUL AL 20-LEA, INSTITUȚIONALIZAREA MIȘCĂRILOR ECUMENICE

249

CAPITOLUL 7

BISERICILE DIN TRANSILVANIA ÎN CONTEXTUL NOILOR FRONTIERE STATALE

7.1. NOI TENSIUNI RELIGIOASE ȘI UNIUNE CA URMARE A SITUAȚIEI DE MINORITATE.....	263
7.2. RELAȚII ÎNTRE CONFESIUNI ÎN SISTEMUL COMUNIST	272

CAPITOLUL 8

HEALING OF MEMORIES (HOM) – VINDECAREA AMINTIRILOR – PROIECT ÎN TRANSILVANIA, POD ÎNTRE BISERICI, CULTURI ȘI RELIGII

8.1. SCOPUL ȘI PRINCIPIILE PROIECTULUI.....	280
8.2. ANTECEDENTE ȘI BAZELE TEOLOGICE ȘI PSIHOLOGICE ALE ÎMPĂCĂRII.....	282
8.2.1. <i>Împăcarea pe plan teoretic cu amintirile</i>	282
8.2.2. <i>Gruparea amintirilor</i>	283
8.2.2.1. Amintiri comunitare legate de familie și națiune.....	283
8.2.3. <i>„Secretul împăcării este amintirea.”</i>	285
8.3. CONSULTAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ”AMINTIRILE” ISTORICE	285
8.4. MODELUL METODEI HOM DIN TRANSILVANIA	287
8.4.1. <i>Prezentarea celor trei părți ale metodei HoM</i>	287
8.4.1.a. Explicarea reciprocă a istoriei	288
8.4.1.b. Evidențierea înțelegerii corecte reciproce a istoriei fiecăruia.....	288
8.4.1.c. Repetarea cu propriile cuvinte a discursurilor istorice	288
8.4.2. <i>Partea a doua a metodei HoM: „Să ne împărtășim reciproc durerea pe calea spre o conviețuire împăcată.”</i>	289
8.4.3. <i>Al treilea pas: viitorul comun</i>	290
8.5. VINDECAREA AMINTIRILOR ÎN ROMÂNIA.....	290
8.5.1. <i>Organizarea proiectului HoM în Transilvania</i>	290
8.5.2. <i>Executarea proiectului</i>	294
8.5.3. <i>Specificul proiectului în Transilvania</i>	295
8.5.3.1. Prima parte a proiectului:	
8.5.4. <i>Vindecarea amintirilor în „România -Apuseană”, adică în Transilvania, Partium, Banat și Maramureș</i>	297
8.6. REZULTATE	298
8.7. PARTEA A DOUA A PROIECTULUI VINDECAREA AMINTIRILOR: „ÎMPĂRTĂȘIREA DURERILOR ALTORA” PE CALEA CARE CONDUCE LA ÎMPĂCARE.....	305
8.8. REALIZĂRI	314
8.9. EVALUAREA FORMATORILOR	316

CAPITOLUL 9

QUO VADIS? POSIBILITĂȚILE ȘI PERSPECTIVELE CONVIEȚUIRII COMUNE.....	325
ÎNCHEIERE	367
BIBLIOGRAFIE	369
ANEXE.....	405